

БЪЛГАРИ ОТ НОВО ВРЕМЕ или ОТКЪДЕ (ИДВАМЕ) НАКЪДЕ (ОТИВАМЕ)?

Увод

- *Малко лично обяснение:* Защо един астрофизик се изказва по тема от областта на социалната теория и на народопсихологията? Ако форумът беше чисто академичен, едва ли бих дръзнал. Той обаче е просто на академична територия и е насочен към хора, които за щастие са още далеч от сухото академично мислене. Млади хора, които гледат със загриженост напред; които днес протестираат и търсят изход или пък които задават тревожни въпроси. Хора от едно ново историческо време, които питат и се питат „**Накъде?**” или „**Откъде накъде?**” Като прибавим към това, че аз – макар и не вече в първа младост – продължавам да си задавам настойчиво такива въпроси и че дълбоко се вълнувам от настоящето и бъдещето на нашата страна, получаваме обяснението на заглавието и на името, което виждате под него. Заставам пред вас като гражданин, а не като академичен авторитет; както сега е модерно да се казва, като „човек от гражданската квота”. И като представител на гражданско сдружение (ХАРТА), чиято основна цел е да насърчава хората да си задават такива светогледни въпроси и да търсят настойчиво и смело техния отговор. Настойчиво, защото до такива отговори не се стига нито лесно, нито бързо. И смело, защото ако стигнем до тях, можем да се изправим пред твърде неприятни и тежки истини, които не е лесно човек да понесе. Но смелостта е присъща на младостта и вярвам, че днес говоря именно пред смели млади хора.
- В какво се състои двукратната трудност на темата? Първо, ние ще се опитаме да очертаем *портрета и потенциалното развитие на днешния български гражданин в едно изключително динамично и неясно като посока историческо време*. Вероятно ние с вас живеем в най-турбулентната и неустойчива епоха през цялото съществуване на България. Моето поколение (а аз съм роден през 1968 г.) израсна и се оформи като мислене по времето на комунизма. Бях съвременник и съмишленик на демократичните промени след края на комунистическия режим през 1989 година. Участвах и в масовите протести през 1990 година и около фалита на държавата през 1997 година; протести, отворили пътя към реформи и интегриране на България в НАТО и в ЕС. И трябва да ви кажа, че от моя гледна точка за 23 години сякаш се смениха цели исторически епохи, представени от съвършено различни хора и начини на мислене. Амбициозна задача е да дадем ясно определение на понятието „ново време”, а още повече да обрисоваме българина от това ново време.
- *Втората трудност идва и от неясната основа за сравнение*. Не е никак тривиално да очертаем „старото време”, да опишем „българите от старото време”, да обобщим отговора на въпроса „**Откъде всъщност идваме?**” Затова нека не си правим илюзии, че в рамките на тази лекция можем да стигнем до категорични изводи. Не можем да стигнем до такива и в серия от дискусии. Но такива дискусии трябва да започнат и да продължат – вече извън тази зала и занапред. Просто разчитам не само на вашата смелост, но и на вашата настойчивост да тръгнем по този път. Защото ако сега не тръгнем, настоящите или следващите големи исторически промени ще ни заварят съвсем неподготвени и това вече може да е фатално за съществуването на тази държава и на този народ.

I. Битието българско и българският национален манталитет

Ако ми е позволено да опиша с не повече от две понятия битието българско, бих избрал тези: „**разделение**“ и „**илюзорност**“. Разделението при нас има много лица – в индивидуален план то се изразява най-често в раздвоение, съмнение, люшкане, неспособност да се поеме трайно по един път, а в обществен план: в разпокъсаност, раздробеност, разнопосочност, неспособност за единение. Избраният от предците ни национален девиз „Съединението прави силата“ е същинска шега на историята, пълно недоразумение с оглед на националния ни манталитет. (Впрочем, този девиз е просто заимстван от белгийския.)

Илюзорността на българина се изразява най-вече в един особен наивизъм относно историческите процеси: „Абе, все ще се оправим все някак; в какви ли не времена сме оцелявали...“. Или пък в една с нищо необоснована вяра в „щастливата звезда“ на българския народ: „Ние, българите, сме най-...“ (умни, изобретателни, издръжливи, красиви, сексапилни и т.н.; можете да продължите списъка.) Или пък в илюзорни представи за личността и за общественото устройство: да спомена само лозунгите от последните протести „Не на партиите!“ и „Гражданска квота във всички партии“. Ще се опитам да обоснова тези черти на „българина от старо време“, а и от ново време, с някои доводи от историческо естество.

A. Българските „отделни реалности“: селото и града

Най-яркият пример за българската разделеност е пропастта, която винаги е зеела между селото и града – не толкова като начин на живот, колкото като житейска философия. Можем спокойно да кажем, че българското село и град са като **две „отделни реалности“, които съществуват успоредно една на друга и единственото, което искат да знаят една за друга, е че съществуват**. С изключение на последните петдесетина години, огромната част от българското население е живеела на село. Въпреки масовата миграция към градовете, то запазва манталитета си и затова е важно да вникнем в неговото оформяне. Ще посоча само две негови много характерни черти:

- **Ограничен, консуматорски прагматизъм (селски манталитет):** Макар че нашите земи са се радвали на стопански разцвет в древността, положението рязко се променя с идването на славяните. Те заемат опустошените селски територии, без да използват на практика нищо от заварената култура. Селата са от затворен тип, често включват само 2-3 рода; всеки извън тази съвкупност е „вражалец“ или „ябанджия“, а който я е напуснал по гурбет, „се е зареял нанякъде“. Селското стопанство е самозадоволяващо се - оттук българският стопански принцип: „Нищо не изнасям, нищо не внасям, защото от нищо нямам нужда“. Оттук българските идеали, далеч по-подходящи за национален девиз: „Сам да съм си чорбаджия!“ и „Всяка коза - на свой крак!“. Тази система е функционирала чудесно дълги векове и в нея е тайната на оцеляването на българското стопанство. Но тя е много скъпа и непроизводителна. Тя не е и продуктивна, за да породи държавни структури. Тя **няма как да култивира някакво по-дълбоко съзнание за принадлежност към по-голяма общност:** народ, нация. Независимо от всичко, тази родова система се превръща в смисъл и съдържание на индивидуалния живот.

Развитието на много поколения българи е ставало по един начин, горе-долу така: до 9-10 години на училище, докато още не може да се включи в работата по

полето и докато се научи да чете и пише (повече не му трябва!); после му дават да пасе последователно козите, овцете и говедата; жени се млад, вдига къща или пристроява и “запалва комин”. Това е една самовъзпроизвеждаща се без интелектуално и социално усилие класа. Тя се адаптира, приспособява, оцелява в различни времена – не се осъществява чрез стопанска предприемчивост или чрез творене на култура. Вечното българско оцеляване се състои в орязването на всички духовни, по-висши нужди – в името на оцеляването дори си **длъжен** да ги орежеш. Важното остава да се наядеш, напиш; може и да се напиеш понякога. Такова скотство не може да бъде основа за никаква култура, освен примитивна или, в най-добрия случай, подражателска. **Липсва всякаква грижа за култивирането на личността.** Оттук и сякаш вродената нетърпимост на българите към изявената личност. Но на това ще се спра малко по-късно.

- *Клиентелистки рефлекс (на снишаването, съобразяването):* Друга важна черта на селския манталитет, особено при взаимодействието му с града. Сега често се говори за клиентелизма като за явление ново и изключително политическо, което наблюдаваме в парламента или в кулоарите на властта. Всъщност, то е едно от най-древните явления по нашите земи, още от преди идването на българите; по-точно, от късноримската Античност. Около поземления аристократ, натрупал блага (римската вила) и връзки в големия град, се скупчват („прикалемисват“) дребни хорица, които разчитат на помощ от своя патрон. Например, помага им във време на глад. Оттук насетне, те му дължат не само пари, но и почит, т.е. стават негови клиенти (пр. “Кръстникът”). Така се формира рефлексът на съобразяването, покорството, адмирицията към силния на деня. Тези хора, групирани около местния големец, са документирани в ред фамилни имена: Господинови, Агови, Ходжеви, Моллови, Банови, Пашови, Болярови. След Освобождението мястото на патрона се заема от селския ханджия, а на по-високо ниво – от средни и висши чиновници в държавната администрация. Член на родата, попаднал някъде в административната система, започва да урежда и подрежда своите роднини (“шуробаджанашина”). Това не е непременно човек с голяма власт; може да е просто хитрец, “влязъл под кожата на началството”. Структура, която за жалост се възпроизведе и в най-новите “демократични времена”. “Една удивително древна и мрачна структура, която създава веднъж завинаги **навика на българина да живее в група. Всичко, което той първо прави, е да си осигури група.** Наблюдавайте хората и ще видите, че тяхното движение към цели е винаги намиране на дядовата ръкавичка: “Влез, макар че сме мнозина, но нали си ни роднина.” Който напусне групата, е изгубен.” (Владимир Свинтила) (Пр. кооперативното движение и по-късно, ТКЗС, като трансформация на тази антична схема; “кулак” е не този, който има много земя, а който е модерен производител; развива нови технологии.)
- *Подражателство на чужди модели (градска среда):* Градът е палеобалкански, тракийски, гръцки; българският етнос живее по модела на другите етнически групи. (пр. “Ще развалим калимерата”, “копеле”, „густо, майна“, “тарикат”, “скивам”, “тузар”; в по-ново време: „готино“, „бамбина“ - винаги чуждици, никога разработки върху българската реч; за честта на новото време, има едно изключение: „яко“, но вж. „суперяко“) Формират се отново малки групи, но не по родова принадлежност както на село, а на субкултурен принцип – според това, на какво (кого) се подражава: тарикати, бонвивани, въжеиграчи, зяпачи, мушмороци, фукари.

- *Склонност към автономия и самоуправство (градска среда):* Османската власт стимулира развитието на градовете като опора на държавната система. Тук активното занаятчийското и търговското съсловие е почти изцяло българско, организирано в самоуправляващи се и независими от държавната юрисдикция еснафи. (Властта се занимава само с тежките престъпления, на катилите!). То започва да се култивира литературно: хорово четене в дюкяните, а сетне - в читалищата, собствено книгоиздаване. Ражда се една общност без организирано общество и без своя държава; нещо свършено спонтанно, регламентирано от самосъзнанието, а не от законови норми - поради това и много устойчиво. Еснафските организации (лонжиите), църковните борби, просветната и книгопечатна дейност се финансира най-вече от самото население: няма държавна каса, няма данъци, липсва елемент на принуда. Има тегоби и данъци по отношение на империята, но те са връзки с нещо чуждо, което, като се удовлетвори, те оставя на мира. Като прибавим към тези обстоятелства самозадоволяването на българското село, стигаме до **корена на искомното българско недоверие към държавата: едно необходимо зло, което не ти осигурява никакви блага**, а само може да прибере парите ти.

Намирайки начин да заобиколи държавата или да „се отчете“ пред нея, българинът се радва на своята автономия. Тази автономия обаче поражда и една **егалитарност** – понеже всички работят „с ей тези две ръце“ и затова са равни. Егалиталната професионална или родова общност се контролира взаимно, знае всичко за всеки и при това положение личностното развитие е силно затруднено.

Б. Българските конфликти

- *Селото срещу града:* Самозадоволяващият се чрез неефективен и тежък труд **селянин гледа с подозрение и ненавист гражданина**, когото свързва с „уреждането в администрацията“: с „чиновника“, с „клиентелиста“. От своя страна градът въобще не разбира селото („говорим един език и се разбираме“) и често се гнусува от него, увлечен по своите модели за подражание.
- *Администрация срещу частна инициатива:* Установената след Освобождението администрация трябва да осъществи националния идеал за единство и да устрои самостоятелната българска държава. Вместо това, тя се превръща в една паразитна организация, която се храни от неимоверни данъци от 60-70 на сто, каквито не е имало нито през Средновековието, нито в турско време. Тази клиентелистка администрация постепенно убива инициативността и патриотизма на българина; отвращава го от собствената му държава. (Пр. Шабла и Дуранкулак през 1899 г., 4000 жертви: колкото в Батак, само че без оръжие.) Постепенно става трудно да получиш важни административни услуги или да спечелиш обществена поръчка без подкуп на съответно ниво. Ако българското вече се отъждествява с административния апарат, как вече българинът да се отъждествява с българското? Умишлено не давам съвременни примери.

Тя превръща в чиновници част от интелектуалния или технически елит, който вместо да модернизира страната, се влива в нея поради простата сметка: в дъното на тази администрация не се живее добре, но на средни нива и особено във висшите степени е за предпочитане пред голямата самостоятелна работа. (Пр. началник отдел в едно министерство получава сума, колкото чист доход има собственик на дребно предприятие; средното чиновничество получава повече, отколкото собственикът на малка фирма - това е още преди Първата световна война.)

- *Безличната „общност“ срещу изявената личност:* Българското битие може да се представи като постоянен триумф на една аморфна маса над личността. Личността се бори за оцеляване, а масата - за унищожение на личностите. Последното става на основата на егалитаризма и на интимната (дори физическа) информация, подадена от „запознати“. **Ако си някой „си позволи“ да се издигне над общото ниво, бива „омаскарен“ или „огаврен“** (пр. в. „Свирка“, „вестник за публично огавряне“). Вгледайте се в съдбата на някои големи имена от новата ни история и ще намерите изобилно много примери на този феномен: как са очернени Стамболов, Вазов, Пенчо Славейков, Яворов; колко бързо дейците на националната революция попадат в „Епопея на забравените“ (Вазов я пише 10 години след Освобождението!) Как едно неразвито общество с лекота си позволява да мачка и да изолира тези, които могат да спомогнат за неговото развитие. Защото без квалифицирани хора и ярки личности не може да възникне зряло общество, камо ли гражданско. В България общността не е в състояние да интерпретира вярно постиженията на личностите, докато в Европа, напротив, има обществени среди, които следят и разбират културните процеси.

Да бъдеш интелектуалец в България става равнозначно на престъпление. Внимава се детето да не се насочи към тази професия („Художник къща не храни“, „Мравка и щурец“). От образованието има полза само, ако чрез него си намериш „сенчесто място“ („Учи мама, да не работиш“). Средният българин е еснаф, тарикат, хитрец; има цяла гама от родни термини, които го обозначават: „в мътна вода риба лови“, „знае къде зимуват раците“, „гявол е“, „намерил е на баницата мекото“, „реди си далаверките“. Това са типове на социално поведение; **това са ни образците за подражание; това е една култура на използване на злото**. Стигаме до там да се възхищаваме на хитреца, който ни е измамил (но е „тарикат“), но не и на издигнатия човек, който ни е сторил добро или, най-малкото, не ни заплашва с нищо.

В България самотата на личността, особено ако човек е и морален, е гнетяща, смазваща. Тежкият морален избор, пред който се изправяш: външна или „вътрешна“ емиграция.

Обобщение: „Злият гений“ на комунистическата система овладя за своите цели и задълбочи всички слабости на българския манталитет в неговата разпокъсаност, вътрешно разделение: консуматорския прагматизъм, пренебрегващ по-висшите цели и нужди на човека, рефлекс на снишаването и съобразяването, егалитарното мислене, склонността към обругаване на издигнатата личност. Тя успешно манипулираше конфликтите между селото и града и между администрацията (номенклатурата) и непривилегированите обикновени хора, за да властва по принципа „Разделяй и владей“. Това е тема не за една, а за серия от лекции, която сега няма да начевам. Ще подчертая само резултатът от съчетаването на тази разпокъсаност на българския дух и половин век комунизъм:

II. Идеи и илюзии на българската психика

Илюзорността на българина, за която споменах в началото, е неразривно свързана с неговата разпокъсаност, с живота му в обособени вселени, в отделни светове, които не взаимодействат помежду си и в които никой не носи отговорност за другия.

А. Безотговорност и исторически наивизъм

- *Липса на чувство за принадлежност към държава и дори към етническа група.* Българинът трудно приема социални структури, които надхвърлят рода или непосредственото му обкръжение. Той е “гражданин на света”, но без никакъв идеализъм в това понятие. Той се чувства и независим от историята (“антиисторичност”). „Универсализмът“ му се състои в безкритично възприемане на постижения на цивилизацията, без да се гради култура.
- *Липса на историческо действие (съзерцание на историческия процес):* **Българинът не е преживял големи исторически културни сътресения.** Затова той очаква от историята само добро; едно добро, което все очакваме и все не идва. У никого няма предразположение да очаква, че може да се случи и върховното зло; че колкото и да сме оцелявали, някой ден можем и да изчезнем. Това се отразява в българската политика, която може да бъде наречена *политика без действие*. Обратното също е вярно: когато се стигне до действие, то е *действие без политика*, т.е. без ясни принципи, без дългосрочно виждане и стратегия; често стихийно и, като правило, реактивно, „изпускане на парата“ на дълго стаявано недоволство.

Б. Илюзорните идеи и нагласи

- *Идеята за равенството, разбрана не като равенство пред законите, а като равенство между два индивида (“Всички сме хора и имаме един стомах”):* основава се на приоритета на ръчния труд, на консерватизма спрямо новаторството (което винаги идва от просветената и издигната личност).
- *Идеята за образованието като път към охолан живот без усилия (“Учи мама - да не работиш”):* Произхожда от клиентелисткия рефлекс, съчетан с омразата и завистта на селото към града. Българското образование представлява само един механизъм за трансформиране на селянина в благородник и на лумпена в учен, чрез институционално присъдена диплома, която вече не е мерило за изградена личност. **Няма идея за образованост и специализация, а идея за пунтиране, за имитиране и за уреждане на добро място.** (Професията вече не е призвание.)
- *Самоомразата на българина (“Хубава работа, ама българска”, още от 30-те години):* “Преди ме беше срам, че съм българин - сега ме е гнус”. Нещата, които някога са радвали българина, загубват своя вкус. Той не може да насмогне на историческото развитие; винаги е изненадан от историческите промени и не може да намери баланс.

(Въпрос към публиката: Кои са тези хора, които: мислят само за себе си и формират групички, в които се чувстват сигурни; безкритично възприемат чужди модели; се нахвърлят върху превъзхождащите ги; мислят си, че ще им се размине наказанието, колкото и да правят бели; не мислят в по-дългосрочен план, отколкото за утрешния ден или за следващата седмица? /Вземам само няколко характеристики от разгледаните./ Да, това са децата. Което ме тласка към следния)

Извод: Българската общност е едно неслучило се, инфантилно по своя характер общество - сбор от разпокъсани групи, които живеят със своите илюзии и наивни представи. **Зряло общество се съгражда бавно, въз основа на общи ценности и**

идеали и с участието на изявени, издигнати личности, чийто пример да вдъхновява и които да творят култура. Наченките на тези условия през първата половина на XX век са били разрушени от комунистическата система: с фалшивите и натрапени „идеали“ и чрез физическото или морално унищожение на независимите личности. При комунизма са минали две поколения и всяка приемственост с миналото е скъсана. Така и двете условия за зряло общество липсват в България понастоящем. Поради тази липса ние почти не знаем откъде идваме, а още по-малко накъде отиваме. Ние не сме подготвени за историческите промени. С такъв „багаж“ няма да стигнем далеч. А следващите хоризонти на историята вече се очертават.

III. Новото време: а сега накъде?

След като набрахме смелост да си кажем – а вярвам – и да погледнем в очите нелицеприятните истини за това какви сме и откъде идваме, нека бъдем още по-смели. И по-прозорливи, като се опитаме да си представим българина от новото време. От изложението ми досега видяхме, че много черти на българина от старо време се запазват (под различни форми) и днес. Към тях се прибавят и нови, които трябва да осмислим. Заедно да мислим, защото и **българинът от ново време още не знае кой е и накъде върви.** Под „изобилния валеж“ от исторически преобразования върху хаос от останки от отминали времена.

А. Разпределяне на багажа от миналото в „нова квартира“ (новите градове):

- *Разбиване на „двуполусния модел“ град-село,* оформял българското битие в продължение на векове. Всяка година в България изчезват села, обезлюдяват се цели околии, и не виждам какво може да спре този процес. Кой и в каква степен ще населява селските райони едва ли ще е от особено значение в социален план. Българските села и малки градчета, някога осигурявали демографското здраве на нашия народ и неговата родова приемственост, вече няма да играят роля във формирането на общественото съзнание. С това някои манталитетни черти, които очертахме досега, постепенно може и да изчезнат. Заедно с тях обаче ще изчезват и родовата памет и връзката със земята. Досега градовете бяха изпълнени с „нови граждани“ (поколението на нашите родители), т.е. селяни живеещи в съзнанието си, а и в свободните си дни все още на село. Сега вече не е така и все по-малко ще бъде. **Новият българин е човек без идентичност, дори без групов идентичност.** Без корен и без интерес към корените си, той ще се тълпи в почивните дни в моловете, вместо да отиде на екскурзия или да посети родните места на майка си и баща си.
- *Изчезващо влияние на семейната среда:* Това е още една голяма разлика между българите от старо и от ново време. Българското семейство изпадна в дълбока криза още по времето на реалния социализъм с разбиването на традиционната нравственост и начин на живот. Всеки втори брак до 10 години завършва с развод, а броят на децата, родени от т.нар. „безбрачни съжителства“, вече е по-голям от тези, родени при законен брак на родителите. Много семейства водят разделен начин на живот и поради икономически причини: единият работи в чужбина, за да осигури препитанието. **Тази неустойчива, разпарчетосана, неуютна семейна среда има ще има все по-слабо или пък объркващо влияние** върху „българина от ново време“. Обстоятелство, което ще го прави все по-зависим от случайни влияния. Например, води до

- *Съзнание, изцяло формирано от електронните медии:* резултат от скъсването на връзката с природата, историята и семейната среда. Виртуалният свят започва да замества тези фактори, които винаги са били водещи за изграждането на една личност. Това е свят на готови образи, не минали предварително през житейски впечатления, четена литература и собствено въображение. Това неминуемо стеснява хоризонтите на „българина от ново време“; в по-дългосрочен план ще го направи неспособен не само да използва, но дори и да разбира своето историческо наследство.
- *Мъчителна поява на гражданско чувство:* След като драматичните исторически промени покрай рухването на комунизма завариха българина неподготвен, ясно е, че той тепърва ще се учи да бъде гражданин. Личност, която не само следи и се вълнува какво става в обществото, но и която гради общество. Т.е. говоря за *активно и проактивно гражданско чувство*, а не реактивно, което пламва само когато безобразията на властта или администрацията достигнат поредна връхна точка. Моето очакване е, че катализатори на такива процеси ще дойдат от средите на тези, които имат компетентността и разбирането за сложните исторически процеси и са устояли пред съблазънта на външната или вътрешната емиграция. Но понеже тези хора не са много, **развитието към гражданско общество ще бъде бавно; вероятно, много бавно.**

Б. Влиянието на новите исторически вълни

- *Нова емиграция:* По времето на комунистическия режим емиграцията беше много трудно осъществима и ако това се случваше, тя беше по политически причини, водена от желанието за политическа и личностна свобода. След това, и особено след влизането на България в ЕС, се появи мощна икономическа емиграция. Но като постоянна компонента в тези човешки потоци остава т.нар. „квалифицирана емиграция“, изтичането на образовани, ерудирани и въобще качествени хора от страната. Като главен неин мотив се налага нарастващо отчаяние и безверие, че нещо в тази страна може да се промени към добро. **Това изтичане на „качествен човешки материал“ неминуемо ще се отрази на средното ниво на останалия „материал“** и допринесе – поне засега – за профанизация и опростачване на населението.
- *Нова имиграция:* Засега не се наблюдават голям приток на желаещи да живеят в България, но е напълно мислимо в бъдеще техният брой да нарасне. Като цяло, това ще бъдат хора от други култури и с това световната глобализационна тенденция към смесване и уеднаквяване на културите вероятно ще се наложи и тук.
- *Новата световна и локална несигурност:* Нашият глобален свят обаче става все по-несигурен. В почти всичките му части бушуват местни конфликти, а опасността от тероризма не само не отминава, но дори и нараства – след атентата в Бургас на 18 юли 2012 г., вече и на наша територия. Не се вижда и краят на икономическата криза, която вещае мрачни перспективи пред все повече страни от ЕС. При това положение, аз очаквам **нарастваща несигурност в сърцето на българина от ново време. При това несигурност бездомна, без прибежище.** Българинът от старо време е имал една рецепта и едно утешение в кризисни времена като днешните: „Ще се върна на село, където имам някаква земица; ще си насадя градинката, ще си нацепя

дърва, и с помощта на родата ще се закрепя“. Сега това е трудно осъществимо; в повечето случаи, направо невъзможно. Селата и землищата им се опустели, родата отдавна я няма; минало е много време и, както казахме, всякаква приемственост е скъсана. Тази опора вече не съществува за българина от ново време.

IV. Ново време, а нови хора?

Предполагам, че голяма част от това, което изложих, не ви звучи никак обнадеждаващо. Така е. Макар че много бих искал да е. Лично аз дълбоко страдам, че действителността е такава; че нашата страна и народ са изпаднали до такова състояние. Страшно ме потиска прозрението, че това не се дължи само на едно или две некадърни управления; не се дължи „на правителствата през последните 23 години“ (годините на прехода, през които сте израснали); дори не само на половинвековния комунизъм с историческата му вина и безспорните му тежки последици... Става дума за органични недъзи на нашия характер и мислене, заложили и утвърдени в течение на векове. Не може и не бива да си затваряме очите. **Само истината ще ни направи свободни, както е записано в една стара мъдра и дебела книга**, обикновено подвързана в черно. Някои от нашите достойни и велики деди са черпели вдъхновение от нея и са написали немногото светли страници от нашата история, при цялата обърканост на българското битие. Обръщайки поглед към техния пример и същевременно здраво стъпил на земята, без илюзии по отношение на бъдещето, ще се опитам да завърша все пак оптимистично.

Идването на нови времена и на нови поколения (на „нови лица“, както сега се казва) няма от само себе си да обнови България и да я изведе на добър път. Спасителното съчетание е между нови времена и обновителен дух, между нови времена и нови по дух хора. Ако ми позволите отново да цитирам една библейска поговорка: „*Ново вино не се налива в стари мехове – иначе меховете ще се спукат и виното ще изтече. Но ново вино се налива в нови мехове*“. Носител на обновителен дух може да бъде само обновената и извисена личност – както вече подчертах, такива личности творят култура и движат обществото напред, като служат за пример и вдъхновяват останалите. И най-страшният дефицит на настоящето историческо време в България не е дефицитът на работа или пари, а тъкмо дефицитът на такива личности. Вие, като младо поколение и при това студенти, хора с потенциал, имате историческия шанс да се изградите като обновени личности и да покажете нагледно, че има надежда за страната. Първата стъпка по този вълнуващ и труден път е **да погледнем искрено, безпощадно искрено в себе си, първо в себе си, и да не скриваме това, което ще открием там**. Сигурен съм, че ще се натъкнем на някои от описаните нагласи, илюзии, заблуди и порочни модели. Ако искаме да бъдем обновени личности, способни да обновят обществото, трябва решително да скъсаме със старите модели на живота. В противен случай ще стане нещо, което непрекъснато се повтаря в новата българска история: възмуцаваме се от едни политици и после гласуваме за хора, които правят същото или по-лошо. Или пък ние самите правим същото, мислим по същия начин, имаме същите користни подбуди, храним същите илюзии. Възмуцаваме се от беззаконието, а ние самите заобикаляме закона при всеки удобен повод. Възмуцаваме се от спадащото ниво на образованието и от превръщането му в стока, а ние самите просто се стремим да вземем диплома, без значение какви знания и умения сме придобили. Повтаряме заедно с нашите родители, че при социализма било по-добре, защото имало сигурна работа и безплатно здравеопазване, а същевременно искаме да се ползваме от всички

свободи и привилегии на западния свят и емигрираме. Трябва да имаме доблестта да назовем злото зло, да видим присъствието му в самите нас и да го отхвърлим. Иначе язък за младостта и дръзновението – „новото вино“ на обновлението просто ще изтече и България ще има поредното си поколение, въртящо се в омагьосаните кръгове на миналото. И рефренът на старата рок-песен „Всичко ли пак така се повтаря – да или не?“ ще ни подгорчи. Не бива да изпадаме в грешката да режем бурените, вместо да ги изкореним. Багажът от миналото, който носим, трябва да се разтовари и подреди, а сетне да изхвърлим от него всичко, с което може би много сме свикнали, много ни е „скъпо и родно“, но което ни отеготява и ни пречи да израснем като общество.

В миналото ни обаче няма да открием само порочни нагласи и илюзии, но и неща, от които можем да се учим. Трябва да вникваме в уроците на миналото вместо да бързаме да лепим етикета „вехто и ненужно“. Този така характерен за вас, най-младите, прагматизъм в случая е много вреден. **Не тръгвайте напред със скептичния въпрос „Че за кво ми трябва това?“** Това е въпрос, който трябва да се зададе, но едва след като сме разбрали какво всъщност е това. И каква роля е изиграло за нашия живот. Така че, моля ви, вгледайте се в българското минало без повърхностен прагматизъм и с търпение. До истината не се стига лесно. Но си струва.

От друга страна, вашето поколение е до голяма степен свободно от националистически, политически, социални или религиозни предразсъдъци. Това му дава възможност да чете книгата на българското минало „без очила“. Но лошото е, че то вече почти не чете – и в пряк смисъл, и в преносен смисъл по отношение на историята. **Задълбоченият прочит на миналото може да ни помогне да открием национални идеали, които да свържат в едно разпокъсаното българско общество и да го превърнат в зряла нация.** Защото е имало една епоха, когато тези идеали са били налице и процесът на национално съзряване е бил започнал. Благодарение на тази благодатна епоха, наречена неслучайно Българско възраждане, се стига до възстановяване на българската държава и до нейната модернизация. Можем да се поучим от много конкретни примери от Възраждането как възприемането и прилагането на тези идеали и принципи е дало добри плодове.

Искам да ме разберете правилно. Не призовавам към механично възкресяване на мисленето и обществените модели на отминали времена. Не вярвам, че такова е осъществимо – ако твърдя това, то би било също проява на историческия наивизъм на българина. Но идеалът тъкмо затова е идеал, защото носи в себе си някаква вечна, неизменна истина. Трябва да вникнем в произхода и смисъла на истините, залегнали в националните идеали на Възраждането. **Ще открием, че те са истини наднационални и дори надисторически, отнасящи се за всеки човек и за всяка епоха.** Те стоят в основата на цялата европейска и модерна цивилизация. Те са нейното голямо християнско наследство – наследство, което мнозинството днешни европейци не искат да признаят и дори се боят да се докоснат до него, поради страх от религиозния му характер. Но защо трябва да се боим от нещо, което все още не познаваме? Ето тук прагматизмът и липсата на предразсъдъци на вашето поколение могат да ви бъдат от голяма полза. Вгледайте се търпеливо и с любознателен дух в произхода и развитието на европейската цивилизация, към която искаме (с основание) да бъдем причислявани. Запитайте се защо е устояла толкова векове, достигнала е сияйни върхове и е изградила модерни общества, а днес е в упадък. Можем да стигнем до интересни изводи, да се изпълним с надежда и да стигнем до творчески решения за бъдещето на България. От сърце ви желая успех в това начинание!